

40. ELS PROCESSOS DE FORMACIÓ ÈTICA EN LES PROFESSIONS DE L'ACCIÓ SOCIAL

Comunicació presentada al III Congrés Estatal de l'Educador Social: "Ètica i qualitat en l'acció socioeducativa". Barcelona, 6,7, 8 i 9 de juny de 2001.

M^a del Mar Galceran Peiró.

Introducció

Sembla que en els darrers últims anys la preocupació per les qüestions ètiques i valoratives de la intervenció social ha estat una preocupació en alça que s'ha anat convertint en l'eix central de les discussions i els debats dels diferents col·lectius de professionals.

Tal i com apunta Sanchez, A.(1999), un conjunt divers i plural de circumstàncies i factors han propiciat aquesta preocupació: l'actual desconcert existencial propiciat per la caiguda dels grans ideals i l'extensió del relativisme moral; l'excessiu tecnicisme i l'eficàcia com a valor absolut que arriben a inhabilitar a les persones i per tant a reduir les seves possibilitats de decisió¹; la moral de l'èxit fàcil com a meta prioritària en la vida i en la carrera professional generant moltes situacions d'irresponsabilitat; l'individualisme versus la solidaritat, que dificulta el treball dels dos objectius bàsics de la intervenció socioeducativa: la socialització i la sociabilitat; com a elements més significatius.

Sembla doncs urgent reemprendre la reflexió sobre la “bona pràctica” professional i no ja únicament pel context social difícil que acabem d'apuntar sinó també i, sobretot, per recordar , protegir i executar l'encàrrec professional que se'ns fa, a saber: millorar la qualitat de vida, l'extensió de la justícia social i l'augment del benestar personal i social. (Banks, S. 1997). En definitiva com apunta Camps,V.(1990), la contribució específica d'una professió a la vida humana és l'arrel última que legitima una professió. Però què entenem per “vida humana” , “bona pràctica” , “qualitat de vida” o “justícia social”?. Aquest és, justament, el camp d'estudi de l'ètica; intentar esbrinar quin és l'ideal de vida bona.

Pot l'ètica ensenyar-se?

Per respondre a aquesta pregunta cal primer que ens remuntem a la gènesi del plantejament ètic. Acabem d'afirmar que l'ètica intenta esbrinar quin és l'ideal de vida bona i per tant l'ètica professional intenta discernir què és una bona intervenció professional i que no ho és, quina afavoreix i beneficia el benestar i la qualitat de vida de les persones i quina no. Es a dir, saber discernir que no totes les solucions valen igual, que n'hi ha que són millors o menys dolentes que d'altres serà la clau en la intervenció social. I aquest discerniment es fonamenta en la possibilitat d'escollir, de decidir, entre diferents alternatives. Tal i com apunta Savater, F. “los hombres podemos inventar i elegir en parte nuestra forma de vida (...). Y podemos inventar y elegir, podemos equivocarnos (...). De modo que parece prudente fijarnos bien en lo que hacemos y procurar adquirir un cierto saber vivir que nos permita acertar. A ese saber vivir, o arte de vivir, si prefieres, es a lo que llaman ética”².

L'art de viure però no és una qüestió purament individual. Partim de la base que l'home ha de viure necessàriament en col·lectivitat i per tant l'ideal de vida bona ha d'incloure necessàriament les necessitats i els drets dels altres. Escollir doncs un tipus de vida que sigui bona per a mi i per als altres, i això requerirà un esforç de participació conjunta en la que caldrà coordinar la felicitat individual amb la felicitat dels altres.

¹ Mcknight,J. Apunta diferents efectes incapacitadors en la intervenció tecnòcrata dels diferents professionals socials en l'article “Servicios profesionalizados y asistencia” citat a ILLICH i altres (1981): Las profesiones inhabilitantes. Barcelona. Blume, p.63-82

² SAVATER,F: *Etica para amador*. Barcelona, Ariel, 1991, p.32

Però, davant la pluralitat de persones, situacions, problemàtiques, contextos, casuístiques... és possible determinar criteris de valor generalitzables que ens permetin “encertar” en la nostra intervenció?

Aquest interrogant permet, evidentment, diferents respostes però si plantejo aquesta comunicació és perquè estic convençuda que la resposta pot i ha de ser afirmativa. Es més, si volem que la nostra intervenció sigui autènticament professional, hem de fer l'esforç de construir col·lectivament respostes davant els problemes i dilemes que ens planteja la nostra pràctica quotidiana. Tenim la responsabilitat de treballar en equip, en xarxa, coordinadament i per tant, malgrat els criteris de “bondat” puguin diferir entre les diferents persones implicades en una problemàtica o una intervenció, cal poder donar una resposta integrada, cohesionada i mínimament compartida que garanteixi alhora els drets i les necessitats de tothom. Això, justament per la seva complexitat i alhora transcendència, requereix d'una capacitació i d'una formació perquè la ètica no es descobreix sinó que es construeix (Carracedo, R., 1987) o com apunta Puig, J.M^a “l'ètica no es descobreix o s'escull casualment, sinó que exigeix un treball d'elaboració personal, social i cultural. Per tant, no es tracta d'una construcció en solitari ni tampoc desproveïda de passat i al marge de qualsevol context històric. Tot al contrari: és una tasca influïda socialment que, a més a més, compta amb precedents i amb elements culturals de valor que sens dubte contribueixen a configurar els seus resultats”.³

Un treball doncs de construcció col·lectiva que entenem s'ha de fonamentar en quatre principis claus:

- El diàleg com a mecanisme i instrument que ens permeti establir consensos, solucions compartides i criteris generals d'intervenció.

- La raó, que ens permeti construir respostes racionals i raonades

- La sensibilitat ètica, que ens permeti captar els conflictes ètics i discernir-los dels problemes tècnics, legals o convencionals.

- L'autonomia, que ens permeti actuar amb llibertat i decidir amb plena responsabilitat davant els conflictes.

Aquest treball doncs, no es descobreix atzarosament sinó que requereix d'una formació que capaciti per a la reflexió ètica des del diàleg, la sensibilitat i l'autonomia.

Què s'ha d'ensenyar?

El què s'ha d'ensenyar te a veure, evidentment, amb els continguts. Ja hem apuntat que l'ètica professional es centra en determinar el que seria una bona intervenció, una intervenció que garantis el benestar, els drets i les necessitats dels implicats en una determinada situació. Però arribat a aquest punt, hem d'afirmar que no hi ha respostes fàcils ni úniques davant aquest interrogant. Per tant l'ètica té com a principals continguts aquelles situacions i problemàtiques davant de les quals, d'entrada, ni els professionals, ni la societat en general, tenen del tot clar quina seria la millor solució.

³ PUIG, J.M^a : “Construcción dialógica de la personalidad moral” en *Revista Iberoamericana de educación*. Nº 8, 1995, p. 103-120

Es a dir, entenem que la formació ètica s'ha de centrar en la reflexió crítica davant les situacions dilemàtiques de la pràctica professional, més que no pas en la transmissió de codis normatius o de "bones conductes". I això és ja, d'entrada, un posicionament que es fonamenta en la idea que no hi ha respostes fàcils als problemes ètics. No es possible, per la variabilitat de situacions, i fins i tot no seria desitjable (ja que s'eludiria la responsabilitat personal en la presa de decisions produir un llibre de normes que et permetés resoldre fàcil i ràpidament aquests dilemes.(Banks,S. 1997).

Pensem que la solució als conflictes ètics requereix de l'elaboració de respostes *reflexives i crítiques*, que siguin doncs *raonades, dialogades i valorades* degudament. Perquè la construcció de respostes als dilemes ètics, suposa assumir un gran nivell de risc moral, en tant que la decisió davant el mateix, no elimina l'impacte del dilema perquè malgrat s'opti per l'alternativa menys problemàtica, encara continuarà essent inadequada. Per tant, si el professional ha reflexionat acuradament sobre tots els aspectes del dilema i ha pres una decisió per tal d'evitar el pitjor resultat, llavors podrem dir que s'ha actuat amb integritat moral.

Aquest plantejament ens porta a pensar que la formació en el camp de l'ètica professional ha de perseguir els següents objectius:

1. Desenvolupar la sensibilitat ètica en els professionals
2. Desenvolupar habilitats i competències per a la reflexió ètica
3. Analitzar críticament les guies de valor que el context històric, social i cultural ha anat construint com a referents valoratius positius.

El desenvolupament de la sensibilitat ètica

Entenem que la formació dels professional en el camp de l'ètica ha de partir de l'obertura emotiva d'aquests davant situacions i fets que atempten contra els drets dels usuaris o contra la justícia social. La capacitat de sentir sense racionalitzar, de captar emocionalment les injustícies, els maltractaments, abusos, etc. és el primer pas per a reconèixer els problemes ètics i poder cercar solucions el més òptimes possibles (Puig, J.M^a, 1995). La sensibilitat ètica pensem que està estretament vinculada a les experiències de vida de cadascú perquè s'és més sensible en la mesura que hom es capaç de viure en la pròpia pell, de participar directament, en determinades situacions de problematització. Per tant en aquesta primera fase d'obertura emocional caldrà anar habituant als futurs professionals a parlar i a viure experiències difícils, controvertides , que els facin entrar en crisi i els ajudin a percebre un problema o conflicte ètic allà on no l'havien advertit malgrat ja existís. Un entrenament que ha de començar en el marc de les pràctiques d'intervenció que els diferents professionals realitzen durant el seu procés de formació universitària i que ha d'anar acompanyat d'un espai de reflexió i discussió col·lectiva, en el marc dels seminaris, que permeti contrastar les pròpies sensibilitats amb les dels companys i anar discernint què és o que no és un problema ètic i quin tipus de relació pot tenir amb problemes tècnics, legals o convencional.

El desenvolupament d'habilitats i competències per a la reflexió ètica

Hem apuntat que l'obertura emocional és la primera condició per a poder captar i distingir els problemes ètics. Ara bé, ser capaç de distingir-los i de captar-los no vol dir que es tinguin les claus per a resoldre'ls. El segon pas doncs, consistirà en oferir als professionals aquelles eines i procediments que els han d'ajudar a resoldre, de la millor manera possible, les situacions dilemàtiques; a saber: el judici ètic, la comprensió crítica i les habilitats dialògiques .(Puig, J.M., 1996).

Entenem per judici ètic aquell exercici de dilucidació mental que ens permet reflexionar sobre el com hauríem de modificar u orientar la nostra acció per tal que s'asseguri el benestar i la qualitat de vida de les persones implicades en una situació.

El judici ètic ens ha de permetre doncs generar diferents alternatives a un problema, sospesar les diferents conseqüències positives i negatives de cadascuna d'elles i mirar d'equilibrar les diferents fonts de tensió presents en els problemes ètics professionals: la pròpia ideologia del professional, les obligacions vers l'usuari, vers la professió, vers l'entitat que contracta, vers la societat i, finalment, vers els companys de treball. (Banks, 1997 i Vilar, 1998).

El judici ètic però s'ha de poder contextualitzar en situacions concretes mitjançant un procés de comprensió crítica de la realitat que ens permeti obtenir el màxim d'informació possible d'una determinada situació, contrastar-la amb experiències anteriors o amb situacions semblants i actuar assumint la plena responsabilitat.

Finalment pensem que la reflexió ètica ha d'anar necessàriament unida a les possibilitats de poder establir diàlegs fluïts que s'encaminin cap a la recerca d'acords i consens, i això requerirà, necessàriament, estar en disposició de les habilitats dialògiques necessàries per a poder-ho realitzar.

L'anàlisi crític de guies de valor.

Ja hem assenyalat anteriorment que no considerem adequat fonamentar la formació ètica amb la transmissió de codis normatius. Ara bé, pensem que les societats han anat construint al llarg del temps respostes, més o menys generalitzables, a diferents problemàtiques humanes, que han quedat recollides en la declaració dels Drets Humans, constitucions, codis deontològics de diferents cossos professionals, etc.. Aquests aspectes configuren horitzons normatius desitjables que, sense actuar com a determinants de l'acció, la guien i orienten vers allò que seria desitjable.

Per tant, considerem que en el cas de la formació ètica professional, especialment els codis deontològics han de ser un element de coneixement, anàlisi i reflexió que ajudin a clarificar i determinar les exigències de la pràctica professional orientant-la vers la protecció i defensa dels drets de les persones. Volem insistir però en la idea que els codis deontològics no han de servir per resoldre la complexitat de les problemàtiques professionals o per evitar prendre decisions sinó únicament per a orientar, guiar i clarificar possibles intervencions. Finalment , volem també senyalar que els codis deontològics han de ser fruit d'una construcció col·lectiva de professionals reflexius que s'interroguen permanentment sobre les possibilitats d'aconseguir una

millor qualitat de vida de les persones amb les que i per a les que treballen. Per tant, entenem que els codis deontològics, malgrat responguin a un ampli consens, no haurien de ser declaracions tancades sinó susceptibles de ser modificades, revisades i ampliadess quan les circumstàncies ho fessin necessari.

El procés de formació ètica

La reflexió ètica ha de ser un eix transversal de la pràctica quotidiana així com de la formació universitària, però justament pel seu abast i complexitat considerem que es també molt important dedicar un espai específic pel seu estudi en el marc d'assignatures com deontologia, ètica professional o educació moral (durant el període de formació universitària) o en el marc de seminaris de professionals reflexius.

En aquest sentit distingim bàsicament dues fases en aquest procés:

La primera s'ha de realitzar durant els diferents estudis universitaris i entenem que ha de poder ser una reflexió aplicada i orientada, per tant, a la pràctica professional. Aquesta primera fase ha de permetre assentar les bases per a la posterior contextualització en la professió.

La segona fase es centrarà en el període d'inserció i d'exercici professional. Una fase que pensem podria tenir dos àmbits o marcs de reflexió:

-Els propis equips de professionals en els mateixos llocs de treball: hem anat apuntant, al llarg de la comunicació, que les decisions davant els problemes ètics requereixen de la construcció de respostes col·lectives i consensuades entre els diferents implicats en la situació. Per tant, és en el marc dels mateixos equips de treball on s'ha d'anar gestant i aplicant aquesta reflexió col·lectiva que permeti reduir el nivell de tensió i d'estrès laboral davant les dificultats més quotidianes i assegurar alhora una resposta el més íntegra i ètica possible.

-Les diferents associacions i col·legis professionals en els que s'ofereixi un espai per a la reflexió ètica i la construcció, reelaboració, revisió i discussió de codis deontològics, criteris o principis generals que orientin la decisió davant els problemes ètics. Aquest marc d'associacionisme més ampli és el que ha de poder establir també un consens el més generalitzable possible així com un reforçament sobre la pròpia identitat i integritat professional.

Bibliografía

BANKS,S. (1997): *Ética y valores en el trabajo social*. Barcelona, Paidós.

CAMPS,V. (1990): *Virtudes públicas*. Madrid, Espasa Calpe

CARRACEDO, J.R. (1987): *El hombre y la ética*. Barcelona, Anthropos

GUISAN,E. (1986): *Razón y pasión en ética*. Barcelona, Antropos.

ILLICH,I. i altres (1981): *Las profesiones inhabilitantes*. Barcelona. Blume.

PUIG,J.M. (1996): *La construcción de la personalidad moral*. Barcelona. Paidós.

PUIG,J.M. (1995): “Construcción dialógica de la personalidad moral” en *Revista Iberoamericana de Educación*. Nº 8, mayo-agosto 1995.

SAVATER,F: *Ética para amador*. Barcelona, Ariel, 1991

SANCHEZ,V.; MUSITU,O. (Coord) (1996): *Intervención comunitaria. Aspectos científicos, técnicos y valorativos*. Barcelona, EUB.

SANCHEZ,V. (1999): *Ética de la intervención social*. Barcelona, Paidós.

VILAR,J. (1998): *Deontología y práctica profesional. Límites y posibilidades de los códigos deontológicos*. Comunicación presentada al II Congreso Estatal de Educación Social. Madrid, 5,6 y 7 de noviembre 1998.